

Reinhard Lettaus *Zur Frage der Himmelsrichtungen* och *Flucht vor Gästen*: Självbiografi, fiktion eller autofiktion?

Katharina Nahlbom

Självbiografin betraktades länge som en faktagenre helt skild från romankonsten. Författaren till en självbiografi ansågs vara en auktoritet inom sitt område, den egna livshistorien, och kunde främst jämföras med en historiker med tillgång till dokumentärt material av oomtvistlig sanningshalt (Finck 1999, s. 23-27). Bakom detta synsätt låg en idealistisk uppfattning om ett enhetligt och transcendentalt subjekt och ett mimetiskt, verklighetsavbildande språk. Sedan 1960-talet, som en följd av *the linguistic turn* och poststrukturalismens språk- och subjektskritik, har denna idealistiska uppfattning emellertid alltmer ifrågasatts (ibid., s. 27f). Samtidigt har nya former av självbiografiskt skrivande uppstått, där gränsen mellan verklighet och fiktion problematiseras och där genretillhörigheten är svår att avgöra. I dessa nya former av självbiografiskt skrivande ifrågasätts också ofta subjekts- och identitetsbegreppet, och till skillnad från den traditionella självbiografin framställs subjektet och identiteten som instabila och beroende av språket och kontexten (ibid., s. 20f).

Som en följd av denna gränsuppluckring har intresset för självbiografier och självbiografiskt skrivande ökat inom litteraturvetenskapen (ibid., s. 11f). Inte minst har postmodernistiskt influerade litteraturvetare intresserat sig för självbiografin och flera av dem, t.ex. den tyska litteraturvetaren Almut Finck, ser i samman-smältningen av verklighet och fiktion en utmaning och utvecklingsmöjlighet för den självbiografiska genren. Till skillnad från Paul de Man, som ifrågasätter självbiografins legitimitet som egen genre,¹ tillbakavisar inte Finck helt och hållet språkets möjlighet att representera verkligheten utan vill istället problematisera och omformulera förhållandet mellan språk och verklighet. "Identitet", "subjekt" och "språk", liksom begrepp som "ras" och "kön", är enligt hennes mening fortfarande möjliga att tematisera. Genom att de tematiseras blottläggs de emellertid som föränderliga och diskursberoende konstruktioner, varvid istället nya, processbe-tingade begrepp och nya former av självbiografiskt skrivande kan uppstå (Finck 1999, s. 11-12).

¹ Enligt Paul de Man är alla texter dubbelkodade, d.v.s. de hänvisar både till en verklighet utanför sig själva och bildar ett eget universum av symboler och metaforer. Det finns alltså enligt de Man ingen grundläggande skillnad mellan självbiografiskt och fiktivt skrivande. (Paul de Man: "Autobiography as De-facement". I *Modern Language Notes*, 94, s. 5, 1979, s. 919-930.)

I den strukturalistiskt orienterade franska och spanska självbiografiforskningen, som går tillbaka på Philippe Lejeunes kategorisering av genren,² lämnas däremot frågan om fiktionens och verklighetens ontologiska status i stort sett oberörd. Istället har franska och spanska litteraturvetare, som Philippe Gasparini och Manuel Alberca, under de senaste åren försökt att kategorisera de olika nya självbiografiska formerna, vars uppkomst även de sätter i samband med postmodernismens problematisering av subjektet.³ Därmed har begreppet ”autofiktion” myntats som beteckning för ett verk som i mer eller mindre hög grad ger upphov till en dubbel läsarstrategi och har drag av både roman och självbiografi.

I det följande kommer jag att analysera två böcker av den tyska författaren Reinhard Lettau, *Zur Frage der Himmelsrichtungen* (1988, [”På tal om väderstrecken”]) och *Flucht vor Gästen* (1996, [”Flykt undan gäster”]), som båda uppvisar tydligt självbiografiska drag⁴. Med utgångspunkt både i Fincks tes om ett nytt subjekts- och identitetskoncept och i genrekriterierna för självbiografien och ”autofiktionen”, som Lejeune, Alberca och Gasparini ställer upp, kommer jag att undersöka om och i hur hög grad Lettaus böcker kan läsas som traditionella självbiografier eller om och i hur hög grad de istället problematiserar den självbiografiska genren.

Autofiktion och problematisering av självbiografien i Lettaus sena verk

Reinhard Lettau (1929-1996) skrev sammanlagt sex skönlitterära, sinsemellan väldigt olika böcker.⁵ I hans produktion finns både politisk-satiriska dramer, experimentella kortprosatexter och en miniroman med självbiografiska drag.

Trots skillnaderna i genre och intention finns det emellertid stora likheter mellan de olika böckerna vad gäller deras tematik. Den fiktiva världen i böckerna beskrivs till exempel genomgående som föränderlig, decentraliserad och pluralistisk. Olika områden, som materiell verklighet och fantasi, går in i varandra och det finns ingen absolut sann världsåskådning, utan hur man betraktar världen är enbart en fråga om perspektiv. Personerna i böckerna har

² Philippe Lejeune: ”Der autobiographische Pakt”. I Günter Niggel (red.): *Die Autobiographie: zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt, 1988, s. 214-257. (Fransk originalutgåva *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil, 1975.)

³ Philippe Gasparini: *Autofiction. Une aventure du langage* (2008, s. 316f.) och Manuel Alberca: *El pacto ambiguo. De la novela autobiográfica a la autoficción* (2007, s. 284-286).

⁴ Dessa verk har inte publicerats på svenska. *Samtliga översättningar från tyska till svenska i denna studie är mina.*

⁵ *Schwierigkeiten beim Häuserbauen* (1962), *Auftritt Manigs* (1963), *Feinde* (1968), *Frühstücksgespräche in Miami* (1977), *Zur Frage der Himmelsrichtungen* (1988), *Flucht vor Gästen* (1994). När jag hänvisar till Lettaus böcker kommer jag av tillgänglighetsskäl i fortsättningen använda mig av versionen i samlingsutgåvan Reinhard Lettau: *Alle Geschichten* (utg. av Dawn Lettau och Hanspeter Krüger), München, Wien, 1998.

inte heller någon fast identitet utan spelar ofta roller och antar olika skepnader. Samtidigt söker emellertid protagonisterna och berättarna i böckerna efter en sann mening med livet, en fast utgångspunkt för världsbetraktandet och en subjektiv kontroll över världen. Försöken att kontrollera världen de lever i misslyckas dock ständigt, vilket till exempel i titelberättelsen i *Schwierigkeiten beim Häuserbauen* tar sig uttryck i att huvudpersonen, som är byggmästare, inte lyckas planera ett husbygge i förväg.⁶

Genomgående i Lettaus böcker ända från debuten är alltså att begrepp som sanning, identitet och subjekt problematiseras. Mot den bakgrunden kan man förmoda att Lettaus senare böcker, som uppvisar tydligt självbiografiska drag, knappast är några självbiografier i traditionell mening utan att de problematiserar den självbiografiska genren och dess förutsättningar.

Zur Frage der Himmelsrichtungen

Reinhard Lettaus femte skönlitterära bok, *Zur Frage der Himmelsrichtungen* (1988), som består av 52 kortprosatexter, inleder en ny fas i hans författarskap, såtillvida att han där för första gången tematiserar sin egen biografi. Boken handlar om Lettaus födelseort Erfurt i Thüringen, som både är bokens centrala tema och utnämns till världens centrum av berättaren.⁷ Dessutom finns det överensstämmelser mellan berättarjagets biografi och Lettaus, vilket antyder att berättaren är identisk med författaren. När boken börjar befinner sig berättaren till exempel i Kalifornien (s. 271), där Lettau bodde en stor del av sitt liv.⁸ Berättaren verkar också liksom Lettau vara född i Erfurt, eftersom han känner till namnen på stadsdelar i denna stad och orter som gränsar till staden. Dessa orter, Bindersleben och Ilversgehoven, bildar utgångspunkterna för den expedition berättaren föreställer sig skall finna jordens medelpunkt (s. 273).

Dessa anspelningar på författarens liv är dock knappast i sig tillräckliga för att man med säkerhet skall kunna fastställa att berättaren och författaren är samma person, och utöver detta finns ingenting som tyder på att berättaren är identisk med författaren. För det första nämns inte berättarens namn, utan han förblir genomgående anonym, varvid ett viktigt kännetecken på självbiografen saknas i boken.⁹ För det andra ger inte heller bokiteln någon anvisning om att boken bör läsas som en självbiografi, och alltså saknas även ett andra viktigt

⁶ Lettau: *Alle Geschichten*, s. 61-65.

⁷ Ibid., s. 271-273. I fortsättningen kommer sidohänvisningarna till *Alle Geschichten* att anges inom parentes i den löpande texten.

⁸ För biografisk information om Lettau se ”Zeittafel” i Lettau: *Alle Geschichten*, s. 375-381.

⁹ Som Lejeune (1975) och även Alberca (2007) påpekar måste inte berättaren explicit ha samma namn som författaren för att det skall röra sig om en självbiografi om i stället andra drag tydligt pekar på att författaren och berättaren är samma person. Sådana tydliga referenser saknas emellertid i *Zur Frage der Himmelsrichtungen*. (Se Lejeune, s. 236f och Alberca, s. 200.)

kriterium för genren, som den definieras av Lejeune (1975, s. 232). Det verkar därför som om de självbiografiska dragen både är för få och för ospecifika för att man skall kunna tala om en ”självbiografisk pakt” i Lejeunes mening.

Även om bara några detaljer i berättarens biografi stämmer överens med författarens finns det å andra sidan inga biografiska fakta som direkt talar emot att berättaren och författaren har samma identitet. Berättarens identitet är nämligen väldigt vag, vilket är typiskt för personerna i Lettaus böcker. Som läsare får man till exempel inte veta någonting om hans ålder, hans utseende eller hans egenskaper, och med undantag för kalifornienvistelsen och hans möjliga födelseort inte heller någonting om hans livshistoria. Vad gäller de biografiska inslagen lämnas det således helt öppet hur boken skall tolkas, som en självbiografi eller som en fiktion.

Fastän det är möjligt att identifiera berättarjaget som Lettau har emellertid formen och innehållet i boken föga gemensamt med en traditionell självbiografi. Boken är nämligen ingen ”rapport” om ett ”individuellt liv”, vilket enligt Lejeune (1975, s. 215f) är utmärkande för självbiografien. Visserligen står Lettaus födelseort i centrum, men som det påpekas av vissa kritiker, vilka på grund av de självbiografiska inslagen tydligen hade förväntat sig en traditionell självbiografisk berättelse, kan man inte hitta några tydliga personliga livserfarenheter i boken, utan Lettaus barndom och ungdom ”förblir märkligt konturlösa”.¹⁰ Boken innehåller varken kronologi eller en sammanhängande handling, utan de 52 korta prosa-styckena är bara löst förbundna med varandra och är snarare av reflekterande än av berättande karaktär.

Det genomgående temat i boken är sökandet efter en absolut sanning i en föränderlig och relativ värld. Istället för att vara en realistisk ort representerar Erfurt en idealplats, närmare bestämt jordens tänkta medelpunkt, där väderstrecken, som överallt annars bara kan bestämmas relativt, har universell och objektiv giltighet. I början av boken går det upp för berättarjaget att väderstrecken är relativa och att deras relativitet ibland krockar med den konventionella föreställningen om att orter och länder konstant befinner sig i vissa väderstreck. Stående på ett hustak i Kalifornien märker han nämligen till sin förvåning att en av hans vänner, när denne i en diskussion om ”västvärlden” pekar med handen västerut över Stilla havet, i själva verket pekar på Kina och Ryssland, som traditionellt sett ligger i öst (s. 271). Denna motsägelsefullhet finner han så störande att han föreslår, att man organiserar en

¹⁰ Walter Hinck: ”Gedämpfte Freude mit der Dialektik. Reinhard Lettaus Rückkehr zur Literatur”, *FAZ*, 29.3.1988. Jfr. också: Joachim Kaiser: ”Leichtigkeit und Leere. Zur Frage der perfekten Schreibekunst Reinhard Lettaus”, *Süddeutsche Zeitung*, 30.3.1988. Lettau har delvis själv bidragit till förväntningarna om att han skulle ha skrivit en självbiografi. I en intervju i samband med att boken kom ut hävdar han nämligen att denna är ”full av minnen från min barndom”. (Frank Olbert: ”Dem Professor mach der Alltag Spaß. Gespräch mit Reinhard Lettau”, *Kölnischer Stadtanzeiger*, 29.3.1988.)

vetenskaplig expedition med syfte att finna världens centrum, där ”lokal och universell ståndpunkt vore förenade” (s. 273).

Brottet med det traditionella berättandet liksom den till vissa delar absurda och fantastiska handlingen, som till exempel att en vetenskaplig expedition sänds ut för att söka efter jordens centrum och att man hittar centrumet mitt i vardagsrummet hos en av Erfurts invånare, en viss herr Nippold, tyder på att boken istället för att läsas som en traditionell, realistisk självbiografi bör läsas som en ”autofiktion” i Philippe Gasparinis eller Manuel Albercas mening. Gasparini (2008, s. 311) framhäver bland annat formell innovation och fragmentering som drag, som skiljer en text från den självbiografiska genren och istället för den närmare autofiktionen. Vidare tyder de fantastiska inslagen på att det rör sig om en ”fantastisk autofiktion”, en undergenre som enligt Alberca (2007, s. 190f) utmärks av att författaren iscensätter sitt eget liv på ett fantastiskt sätt. Men eftersom boken över huvud taget inte innehåller någon levnadshistoria och texterna är av reflekterande karaktär, varvid fantastierna snarare består av tankelekar än verkliga händelser, kan man fråga sig om denna klassificering är helt och hållet adekvat.

Tematiskt uppvisar emellertid *Zur Frage der Himmelsrichtungen* stora likheter både med flera av de verk som Manuel Alberca klassificerar som ”autofiktionella” och med den nya form av självbiografiskt skrivande, som Almut Finck talar om. I Lettaus bok, liksom även i de verk Alberca och Finck beskriver, problematiseras den traditionella självbiografins grundvalar, nämligen den idealistiska föreställningen om ett suveränt författarsubjekt, som förblir intakt över tiden och likt en vetenskapsman förmår att från en distanserad utgångspunkt avlägga sanna rapporter om sitt liv.¹¹ I *Zur Frage der Himmelsrichtungen* ställs föreställningen om ett suveränt subjekt, som kontrollerar sin värld, på sin spets genom att författarens födelseort utnämns till världens centrum. Jagets ursprung och centrum sammanfaller på det viset med världens ursprung och centrum. Den föreställningen problematiseras emellertid på flera sätt i boken. För det första framstår berättarens påstått vetenskapliga metod för att finna världens centrum mest som en parodi på en vetenskaplig undersökning, varför resultatet i högsta grad kan ifrågasättas. Det visar sig nämligen att berättaren redan i förväg utgår från att Erfurt och Thüringen utgör världens centrum och att han alltså ingalunda är vetenskapligt objektiv och neutral i sin undersökning. För det andra beskrivs Thüringen och dess invånare, även om de genomgående idealiseras, på ett motsägelsefullt sätt, vilket gör att skildringen av deras egenskaper inte känns trovärdig och att man i förlängningen kan fråga sig om Thüringen och Thüringenborna över huvud taget existerar. Thüringen beskrivs till exempel å ena sidan som ett lyckligt land

¹¹ Se Finck 1999, s. 11-21 och Alberca 2007, s. 194-204, 278.

(s. 295), å andra sidan som ett "land" som man bör åka till om man "inte har någon lust att vara lycklig" (s. 229). I den trettioandra texten, där det sker en plötslig perspektivväxling och Thüringen betraktas med främlingars ögon, undergrävs allra tydligast Thüringens position som universellt världscentrum, liksom dess objektiva existens över huvud taget. Där Thüringen skulle ligga finner nämligen främlingarna inte något land. Istället lägger de sig på en äng och vill "grunda ett land" (s. 291). Ur deras perspektiv finns det alltså inget ursprungligt och idealt Thüringen, utan på dess plats bara ett tomrum.

Den idealistiska föreställningen om subjektet, som kontrollerar en enhetlig och centraliserad värld, motsägs alltså i boken. För det första visar perspektivväxlingen att föreställningen om den egna födelseorten som världens universella centrum är en illusion. För det andra vederlägger berättarens självmotsägelser, liksom hans tvivelaktiga och föga vetenskapliga metod, bilden av det suveräna subjektet och antyder istället att berättaren varken har kontroll över sin värld eller sin berättelse. Den traditionella självbiografins grundvalar dekonstrueras därigenom på ett sätt, som Finck anser vara typiskt för den nya formen av självbiografiskt skrivande. Viktigt i sammanhanget är också att det är möjligt att identifiera berättaren som Lettau, vilket konstaterades ovan, eftersom ifrågasättandet av subjektets kontroll över världen därigenom även innebär ett ifrågasättande av författarens kontroll över sitt liv och verk.

Trots de självbiografiska inslagen och möjligheten att identifiera berättarjaget som Lettau kan alltså *Zur Frage der Himmelsrichtungen* knappast betraktas som en traditionell självbiografi. Snarare bör man läsa boken och dess uttalade vetenskaps- och självparodi som en i Fincks mening lek med och problematisering av den själv-biografiska genren. I det uppvisar den också många likheter med "autofiktionen", framför allt med den "fantastiska autofiktionen", som den beskrivs av Manuel Alberca.

Flucht vor Gästen

I förhållande till *Zur Frage der Himmelsrichtungen* är de självbiografiska inslagen i Lettaus följande bok, *Flucht vor Gästen*, som med sitt realistiska berättande och sina detaljerade miljö- och reseskildringar i flera avseenden skiljer sig från sin föregångare, både fler och tydligare. Medan berättarjaget i *Zur Frage der Himmelsrichtungen* bara delar ett fåtal biografiska fakta med författaren, följer i *Flucht vor Gästen* en stor del av hans levnadslopp författarens liv. Liksom Lettau bor berättaren tillsammans med sin fru i Del Mar i Kalifornien och återvänder på sin ålderdom till Tyskland. Det finns också sådant i boken som direkt talar för att berättaren är identisk med Lettau. Visserligen är han genomgående anonym, men flera personer i hans omgivning kan identifieras som verkliga

personer som Lettau kände. Hans fru heter till exempel Dawn, precis som Lettaus fru, och liksom Lettau har berättaren en granne som heter Waxmann, som han grälar med om träden i sin trädgård. Grannen vill nämligen hugga ner träden, vilket berättaren motsätter sig (s. 308).¹² Utöver det förekommer intertextuella hänvisningar till *Zur Frage der Himmelsrichtungen*, som berättaren uppenbarligen är författare till, vilket tydligt talar för att berättaren och Lettau är samma person. I början av boken är han sysselsatt med ett projekt som skall ge honom ”kunskap om jordens fasta punkter” (s. 307). Att detta bör förstås som en självbiografisk och metafiktional anspelning på *Zur Frage der Himmelsrichtungen* och sökandet efter världens absoluta centrum, som är dess centrala tema, visar sig framför allt genom att berättaren på en karta stryker över världens alla länder tills han kommer till Thüringen, mittpunkten och det enda land som man enligt honom inte kan ”tänka bort” (s. 307). Alla dessa tydliga hänvisningar till författarens liv känns tillräckliga för att man skall kunna läsa boken som en självbiografi. Denna tolkning stöds också av att flera kritiker uppfattade boken som en självbiografi och antog att berättarjaget och Lettau var samma person.¹³

Men trots denna uttalade överensstämmelse mellan berättarjaget och författaren finns det också drag i boken som antyder att den istället bör läsas som ett fiktivt verk. Det tydligaste tecknet på det är undertiteln ”roman” på försättsbladet till originalutgåvan, vilket enligt Lejeune (1975, s. 232) är ett i sig tillräckligt kriterium på en ”romanpakt”. Det verkar således å ena sidan som om författaren och berättaren är identiska, å andra sidan som om en romanpakt har slutits, en kombination som Lejeune i *Den självbiografiska pakten* säger sig aldrig ha stött på (ibid., s. 238). En roman borde enligt detta schema per definition inte ha en författare, som är identisk med berättaren och protagonisten (ibid., s. 232). *Flucht vor Gästen* fyller därmed en av de tomma luckorna i Lejeunes schema (ibid., 233f). Denna dubbeltydighet är emellertid ett av de viktigaste kännetecknen på ”auto-fiktionen” som den definieras av Alberca och Gasparini, varvid enligt Alberca böcker, som i undertiteln utger sig för att vara romaner men i övrigt snarare framstår som självbiografier, bildar en egen kategori, nämligen *autoficción biográfica* (Alberca 2007, s. 182-189).

Romanbeteckningen är emellertid inte det enda i *Flucht vor Gästen* som tyder på att det rör sig om en fiktiv berättelse. Berättarens liv innehåller också tydligt fiktiva drag, som klart avviker från Lettaus biografi. Berättaren har till exempel elva döttrar istället för tre som författaren.¹⁴ I beskrivningen av döttrarna finns

¹² I ”Zeittafel” i slutet av *Alle Geschichten* nämns Waxmann och bråket om träden i trädgården. Se ”Zeittafel”, s. 380.

¹³ Anonym: ”Fremde Gegend“, *Der Spiegel*, n° 3, 16.1.1995. – Stephan Wackwitz: ”Literarischer Roger Rabbit“, *Taz*, 12.11.1994.

¹⁴ Se ”Zeittafel”, s. 376f.

också anspelningar på Kafkas berättelse *Elf Söhne*, vilket förstärker intrycket av fikcionalitet.¹⁵ Flera av berättarens gäster, exempelvis en okänd gäst, som tränger sig in i hans hus och genast börjar visa upp en samling pipor (s. 321), verkar med sitt egendomliga beteende också snarast vara påhittade. Utöver det innehåller boken även en hel del fantastiska och märkliga anekdoter. På ett ställe träffar till exempel berättaren ambassadören i Frankrike under Ludvigs den XVI tid, som berättar för honom hur fransoserna lyckades erövra Boston (s. 335f.). Vid ett annat tillfälle besöker han den snåle kungen av Böhmen, som låter sina gäster hungra, så att dessa måste smugla in mat i hans slott (s. 356).

Även den problematisering av skrivakten som förekommer i boken ligger i linje både med Albercas och Gasparinis definition av ”autofiktionen” och Fincks tes om den nya formen av självbiografiskt skrivande. *Flucht vor Gästen* anknyter i sin tematik till Lettaus föregående böcker och handlar huvudsakligen om berättarens och protagonistens fåfänga försök att hitta en fast punkt i världen, som istället är präglad av instabilitet och relativitet. Efter bråket med grannen i början av boken förlorar berättaren sitt hem och försöker därefter utan framgång hitta ett nytt ställe att bo på, en ny fast punkt i tillvaron. Även det omöjliga i att överblicka och styra berättandet tematiseras, vilket tar sig uttryck i för autofiktionen typiska metakommentarer om skrivakten (Gasparini 2008, s. 311.). Berättaren reflekterar till exempel på flera ställen över diskrepansen mellan berättandet och upplevandet. Denna diskrepans hänger ihop med omöjligheten att vara själsligt närvarande i nuet, eftersom nuet förflyktigas alltför snabbt, så att man blir medveten om sina erfarenheter först i efterhand, när man reflekterar över dem. Inte förrän berättaren och hans fru sitter vid en tänd brasa på kvällen och går igenom sina upplevelser under dagens utflykt blir de till exempel medvetna om att de faktiskt ”har upplevt en hel del” (s. 315). Medvetandets fördröjning innebär vidare att man måste ifrågasätta upplevelsernas autenticitet och istället får förmoda att med den tidsmässiga förskjutningen även en innehållslig förändring har ägt rum. Denna medvetandets och minnets opålitlighet, som i förlängningen även gör berättandet otillförlitligt, föranlåter berättaren att förhålla sig skeptisk både gentemot sin egen berättelse och gentemot det hans fru berättar för honom. Ett exempel på det är att han genom att skjuta in en liten brasklapp ifrågasätter sanningshalten i den historia om en av deras hundar som frun berättar för

¹⁵ Den inledande meningen i beskrivningen av döttrarna ”[i]ch hatte elf Töchter”, anspelar tydligt på Kafkas berättelse *Elf Söhne*, som inleds på motsvarande sätt: ”[i]ch habe elf Söhne.” Jfr. Lettau: *Alle Geschichten*, s. 312. – Franz Kafka: ”Elf Söhne” (1. utg. i Franz Kafka: *Ein Landarzt*, 1919). I Franz Kafka: *Sämtliche Erzählungen* (utg. av. Paul Raabe). Frankfurt am Main, 1970, s. 140-144, här: s. 140. Utöver det är beskrivningen av en av döttrarnas män en nästan ordagrann upprepning av beskrivningen av en av sönerna i Kafkas *Elf Söhne*: ”jag har hört att han numera har lagt sig till med helskäg; det är naturligtvis inte klädsamt på en så liten man” . I originalversionen: ”ich höre, daß er jetzt einen Vollbart trägt; schön ist das bei einem so kleinen Mann natürlich nicht.“ (Lettau: *Alle Geschichten*, s. 312. – Kafka, s. 143.)

honom: ”När han kom till huset, eller: som hon just nu lät honom komma till huset, hoppade han upp i tomma luften [...]” (s. 310) I berättarens metareflekationer över berättandet verkar det till och med som om verklighetsreferensen helt har gått förlorad och verkligheten måste uppfinnas på nytt:

Vid efterrätten betraktas även kopparna från undersidan, där det inte finns någon bild. Sedan sätts de snabbt ner, allt var alltså som det skulle under koppen, varvid jag måste medge att jag iakttog detta efter att jag skrev det, det vill säga att jag skrev det med handen och därefter, när gästerna kom, såg det med ögonen. (s. 313)

Förutom tematiken innehåller *Flucht vor Gästen* även många strukturella drag, som till exempel narrativ komplexitet och okronologiskt, icke-linjärt berättande, som problematiserar förhållandet mellan berättandet och upplevelsen och är typiska för ”autofiktionen” (Gasparini 2008, s. 309-311). Visserligen finns det en ramhandling, som består i att berättaren och hans fru tvingas lämna sitt hus i Kalifornien och måste leta efter ett nytt hem. Denna handling bryts emellertid ständigt genom inskjutna beskrivningar av berättarens döttrar eller genom att händelser berättas som bara är löst förbundna med ramberättelsen. Som ett uttryck för berättarens brist på auktoritet och kontroll över sin berättelse kan man även tolka den fragmentariska berättartekniken, där ögonblicksbilder istället för sammanhängande förlopp skildras.

Flucht vor Gästen kan alltså knappast läsas som en traditionell självbiografi. För det första innehåller boken liksom *Zur Frage der Himmelsrichtungen* fantastiska, tydligt påhittade drag och för det andra problematiseras liksom i den föregående boken berättelsens sanningshalt och författarsubjektets kontroll över berättelsen. Men *Flucht vor Gästen* står närmare självbiografien än *Zur Frage Himmelsrichtungen*, eftersom berättarens liv i detalj stämmer överens med författarens och det finns tillräckligt med tecken som tyder på att de båda är identiska. Men eftersom boken samtidigt har genrebeteckningen ”roman” verkar den sluta en ”dubbel pakt” med läsaren, vilket är det främsta kännetecknet på ”autofiktionen” enligt Albercas och Gasparinis klassifikation. Eftersom två pakter sluts samtidigt och boken innehåller i stort sett lika många fantastiska som realistiska drag borde man vidare snarast klassificera *Flucht vor Gästen* som en *autobiocfiction*, vilket enligt Alberca är den autofiktionella undergenren, som står mittemellan roman och självbiografi och som vid läsningen skapar störst osäkerhet vad gäller genretillhörigheten.

Sammanfattning

Med postmodernismens ifrågasättande av subjekt- och sanningsbegreppet har nya former av självbiografiskt skrivande uppstått, som bryter med den traditionella självbiografin och innehåller både biografiska och fiktionella drag. I den aktuella självbiografiforskningen inom romanska språk kallas den typen av blandformer ”autofiktio”. Den tyska, postmodernistiskt influerade litteraturvetaren Almut Finck förklarar fenomenet med att det rör sig om en ny form av verklighetsrepresentation och samtidigt en ny möjlighet för självbiografin som genre. Denna möjlighet består enligt henne i att begrepp som ”subjekt”, ”sanning” och ”verklighet”, som i den traditionella självbiografin var oantastliga, visserligen fortfarande kan tematiseras men i tematiseringen blottläggs som konstruktioner.

Ett genomgående drag i Reinhard Lettaus verk är att den idealistiska föreställningen om en absolut sanning, en enhetlig identitet och ett suveränt subjekt, som kontrollerar världen, problematiseras. Mot den bakgrunden kan man anta att Lettaus två sista böcker, *Zur Frage der Himmelsrichtungen* och *Flucht vor Gästen*, som båda i högre eller lägre utsträckning innehåller självbiografiska drag, antagligen inte bör läsas som traditionella självbiografier utan istället som ”autofiktio” eller som exempel på den nya form av självbiografiskt skrivande som Almut Finck talar om. Om och i vilken utsträckning det antagandet stämmer har undersökts ovan.

Det visade sig att varken *Zur Frage der Himmelsrichtungen* eller *Flucht vor Gästen* kan sägas utgöra traditionella självbiografier. I *Zur Frage der Himmelsrichtungen* är de få parallellerna mellan berättarjagets och författarens liv inte tillräckliga för att man med säkerhet skulle kunna slå fast att berättaren och protagonisten är identisk med Lettau, även om visserligen ingenting direkt talar emot att så är fallet. Med den delvis absurda och fantastiska handlingen och det faktum att berättarens livshistoria inte tematiseras bryter boken också tydligt med den självbiografiska genren och visar istället likheter med ”autofiktio”, framför allt med den ”fantastiska autofiktio”.

I jämförelse med *Zur Frage der Himmelsrichtungen* har Lettaus sista bok, *Flucht vor Gästen*, fler drag gemensamt med den traditionella självbiografin. Till viss del handlar boken om jagberättarens liv, även om hans livshistoria inte berättas kronologiskt. Hans liv stämmer också i detalj överens med Lettaus liv, varvid det rör sig om så specifika upplysningar att man kan sluta sig till att berättaren och författaren är samma person. Visserligen är berättaren själv genomgående anonym, men andra personer i hans omgivning figurerar med sina namn och kan identifieras som Lettaus bekanta eller familjemedlemmar. Samtidigt antyder emellertid genrebeteckningen ”roman” på originalutgåvans försättsblad att boken istället bör läsas som ett fiktionellt verk. Boken uppvisar därigenom en

”dubbel pakt”, vilket är typiskt för ”autofiktionen”. Fiktionaliteten förstärks också av andra drag, som de fantastiska händelserna och diskrepansen mellan berättarens och författarens liv i vissa fall, som till exempel att berättaren har betydligt fler döttrar än författaren. *Flucht vor Gästen* visar allt som allt en så vacklande genretillhörighet att det i stort sett är omöjligt att kategorisera den som endera roman eller självbiografi. Istället vore det riktigare att definiera den som en *autobioficción*, som i Albercas klassifikationsschema är den undergenre, som får läsaren att känna störst osäkerhet vad gäller genrebeteckningen.

Både *Zur Frage der Himmelsrichtungen* och *Flucht vor Gästen* anknyter också i sin tematik till den nya postmodernistiska form av självbiografiskt skrivande, som Almut Finck beskriver och som med sin problematisering av subjektet och verkligheten i stor utsträckning sammanfaller med Albercas och Gasparinis definition av ”autofiktionen”. I *Zur Frage der Himmelsrichtungen* visar sig problematiseringen av subjektet och verkligheten i att författarens och berättarens födelseort utnämns till världens centrum och som sådan samtidigt dekonstrueras. Utnämnan-det av den egna hemstaden till världens medelpunkt uttrycker å ena sidan berättar-subjektets intention att kontrollera världen. Å andra sidan avslöjar berättarens självmotsägelser liksom plötsliga perspektivväxlingar att Thüringen och Erfurt är osynliga för främmande människor och alltså inte utgör något världscentrum i universell mening. Paradoxerna liksom berättarens uppenbart ovetenskapliga förfarande vid sökandet efter världens centrum tyder också på att han tvärtemot vad han vill ge sken av varken har kontroll över sin värld eller sin berättelse. I förlängningen innebär detta en problematisering av den självbiografiska genren, eftersom det är möjligt – om än inte tvingande – att identifiera berättaren som Lettau.

I *Flucht vor Gästen*, där huvudtemat liksom i *Zur Frage der Himmelsrichtungen* och Lettaus övriga verk är sökandet efter stabilitet och sanning, visar sig tvivlet över författar- och berättarsubjektet och dennes möjlighet att förmedla en representativ och sann levnadsskildring både i den fragmentariska berättartekniken och genom den för autofiktionen typiska metakommentaren, som explicit ifrågasätter berättandets verklighetsrepresentation.

Bibliografiska referenser

Reinhard Lettaus skrifter

Schwierigkeiten beim Häuserbauen. München: Hanser, 1962.

Auftritt Manigs. München: Hanser, 1963.

Feinde. München: Hanser, 1968.

Frühstücksgespräche in Miami. München, Wien: Hanser, 1977.

Zur Frage der Himmelsrichtungen. München, Wien: Hanser, 1988.

Flucht vor Gästen. München, Wien: Hanser, 1994.

Alle Geschichten (utg. av Dawn Lettau och Hanspeter Krüger). München, Wien: Hanser, 1998.

Övriga verk

Alberca, Manuel (2007), *El pacto ambiguo. De la novela autobiográfica a la autoficción*. Madrid: Biblioteca Nueva.

Anonym (1995), "Fremde Gegend", *Der Spiegel*, nr. 3, 16.1.1995.

de Man, Paul (1979), "Autobiography as De-facement", *Modern Language Notes*, 94: 5, 1979, s. 919-930.

Finck, Almut (1999), *Autobiographisches Schreiben nach dem Ende der Autobiographie*. Berlin: Erich Schmidt.

Gasparini, Philippe (2008), *Autofiction. Une aventure du langage*. Paris: Seuil.

Hinck, Walter (1988), "Gedämpfte Freude mit der Dialektik. Reinhard Lettaus Rückkehr zur Literatur", *FAZ*, 29.3.1988.

Kafka, Franz [1919] (1970), "Elf Söhne" (1. utg. i: Franz Kafka: *Ein Landarzt*, 1919). *Franz Kafka: Sämtliche Erzählungen* (ed. Paul Raabe). Frankfurt am Main, 1970, s. 140-144.

Kaiser, Joachim (1988), "Leichtigkeit und Leere. Zur Frage der perfekten Schreibekunst Reinhard Lettaus", *Süddeutsche Zeitung*, 1988-03-30.

Lejeune, Philippe (1988), "Der autobiographische Pakt", i Günter Niggel (ed.), *Die Autobiographie: zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt, 1988, s. 214-257. (Fransk originalutgåva 1975: *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil.)

Olbert, Frank (1988), "Dem Professor macht der Alltag Spaß. Gespräch mit Reinhard Lettau", *Kölner Stadtanzeiger*, 1988-03-29.

Wackwitz, Stephan (1994), "Literarischer Roger Rabbit", *Taz*, 12.11.1994.